

РЕЦЕНЗИЯ¹

От доц. д-р **Дияна Петкова Петкова**, Софийски Университет „Св.Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация, Катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в научна област 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (журналистика – връзки с обществеността)

с дисертационен труд на тема: „Комуникация и комуникационен модел на богомилското движение през Средновековието (X-XIV век)“,

представен от **Емилия Благоева Кикарина**, свободен докторант в катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“ на Факултета по журналистика и масова комуникация

с научен ръководител: проф. д-р **Николай Кирилов Михайлов**

I. Представяне на докторанта въз основа на подадената документация

Емилия Кикарина е завършила Колеж по библиотечно дело, днес Университет по библиотекознание и информационни технологии, в град София през 2004 година, с образователна степен „специалист“. В периода 2004-2006 следва във Философския факултет на Софийския университет, специалност „Библиотечно-информационни науки“, където придобива степен „бакалавър“. Участва и в две магистърски програми. През 2009 година става магистър по „Библиотечно-информационни науки и културна политика“ във Философския Факултет на СУ, а през 2015 придобива магистърска степен по „Книгоиздаване през XXI век“ във Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ. След това тя е зачислена като свободен докторант в Катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“ на ФЖМК. От 2006 година до момента работи като библиотекар-експерт в Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, град София.

II. Оценка на качествата на дисертационния текст

Докторската дисертация на Емилия Кикарина е посветена на особено интересен и актуален за българската култура проблем – учението, философията и разпространението на богомилското движение. Макар да има стотици изследвания за богомилството, те се концентрират най-вече върху неговите философски тези и идеи, върху конфликта с официалната църква, както и върху историческите събития и развитието на богомилското движение. До този момент поне на мен не ми е известно научно съчинение, което да проследява комуникационния модел на богомилството и да търси отговори на въпросите: Кое е специфичното в комуникацията на едно духовно учение от 10-14 век и защо и как този модел прави движението успешно, не само във времето, но и в пространството? Последователи на богомилството има и в редица западноевропейски страни като Франция, Италия, Германия и др. В този смисъл богомилското движение не е просто „ерес“, както се твърди в официални исторически източници до началото на 90-те години на 20 век, а дори и днес. То също така не

¹ Забележка: Текстът в курсив предлага опорни точки за оценка на изследователските резултати. Препоръчителен обем на рецензията – около 6-7 стандартни страници

отразява единствено културната специфика на региона в даден исторически контекст, а очевидно предлага универсалистични духовни принципи и философски светогледи, които отговарят на социално-психичните търсения на личността в тогавашната епоха. Нещо повече – макар и средновековен, комуникационният модел на богомилството е успешен и свидетелства за някои тактики на убеждаващата комуникация. Въпреки че комуникацията като наука е нова и се развива едва през 20 век, комуникацията като явление и процес може да се проследи още от дълбока древност. В тази насока съзнателно или не, богомилите са използвали комуникационен модел на влияние и убеждаване. Ето защо предметът на изследване на настоящата докторска дисертация е особено интересен и дава възможност да се надникне в недостатъчно проучени до този момент научни полета и територии. В това именно се състои и най-голямата значимост на предложения дисертационен труд – задълбочено, изчерпателно и последователно той изследва важен проблем, който до този момент е останал встрани от изследователските интереси.

При разработването на докторската дисертация е постигнат много добър баланс между интерпретацията на съществуващите вече историографски източници, от една страна, и собствения анализ, от друга. Прави впечатление много доброто познаване на литературата по въпроса и умелото боравене с нея. Научните изследвания, предимно в областта на историографията, се използват като солидна основа от докторант Кикарина, за да изгради върху нея една принципно нова и неразработена до този момент теория за комуникационните похвати на влияние и убеждаване, които са били използвани от богомилите по време на Средновековието. Умело балансирана е и структурата на самата дисертация. Тя е изградена в три основни глави. В увода се формулират коректно основната теза, целите и задачите на изследването. Посочен е историографският метод като основен за проучването, очертани са и ограниченията, както и трудностите, с които се сблъсква ученият при изследването на комуникационните модели през един вече отдавна отминал период - Средновековието. В тази насока е налице операционалност на избраните методи на изследване, която се предопределя и от самата тема и задачи на проучването. Заради неизбежните рамки, които се налагат, е невъзможно да се проведат емпирични изследвания и единственият работещ научен подход, който би могъл да се използва в настоящия случай, е теоретичният подход и историографският анализ.

Първа глава разглежда ролята на обществената и публична комуникация за човешкото общество. В рецензията за вътрешна защита посочих известна неточност на понятието „социална комуникация“, което се извежда като основно в първа глава, а и в цялата дисертация, първо, поради наложилата се тавтология (комуникацията винаги е социална) и второ, защото в американската наука за комуникация то често се приравнява с „прагматика“. Със задоволство мога да кажа, че докторант Кикарина се е съобразила с всичките ми препоръки и е представила уточнение на понятието, като е развила въпроса за комуникацията от социологическа и социално-психична перспектива (вербалната и невербална комуникация като социален феномен), но също така и от гледна точка на прагматиката (комуникацията като разказване на истории). В първа глава е очертан умело и културният контекст на Европейското средновековие, като най-важният фактор в него е несъмнено схизмата на църквата и формирането на Западния и Източния християнски свят. Разглежда се и изключително важната роля на реториката за древния свят като една от първите форми на обществена комуникация. Като още един важен принос на дисертацията бих посочила и предложениия Комуникационен модел на Средновековието. Очертани са и трите основни компонента на този модел – конкретният исторически период (време), спецификата на комуникационните ситуации и социално-психичните (колективистични) нагласи. По такъв начин особено умело е направено и разграничението между публичността като явление в съвременната епоха, от

една страна, и в древността, от друга. Самата теория за публичността, и в частност за публичната комуникация, се развива от Юрген Хабермас, който изследва този феномен като неразривно свързан с индустриализацията и с появата на модерните мас медии. Макар че в древността и Средновековието не съществува ясна теоретична концепция за публичността, тя обаче е неоспорим факт като социално и комуникационно явление, предопределено от нивото на технологизация и комуникация на самата епоха. В такъв смисъл особено удачен и приносен момент в дисертацията е ясното разграничаване и обособяване на двата модела на обществена комуникация – съвременният и средновековният, като заедно с това се посочват и основните им характеристики и компоненти.

Втора глава е посветена конкретно на комуникационния модел по време на Средновековието. Очертана е ценностната система на този исторически период, както и основните социално-психични нагласи. Несъмнено в него религията има ключово значение при формирането на представите за „добро“ и „зло“, въз основа на нея се изграждат и основните светогледи, както и социалните представи, разбирания, нагласи. Религиозната доктрина основополага и представите за добродетелност и порочност и така налага основният нравствено-етичен код. И тази особеност е характерна не само за България и Византия, но и за целия средновековен свят като цяло. Интересен момент в тази глава е акцентът върху колективизма като основна социална нагласа. За разлика от съвременното общество през Средновековието личната свобода и личната отговорност за собствения живот отстъпват място на идеята за индивида като част от цялото. Широко разпространена е и идеята за предопределението: светът и отделните индивиди се разглеждат като резултат от волята на Бога и в този смисъл в основата на философската концепция на Средновековието заляга представата за детерминираност. Отделният индивид е по-скоро механизъм, брънка във веригата на причинно-следственото развитие, и поради тази причина личността е силно социално и културно детерминирана. Оттук идва и изборът на понятието „социална комуникация“, за да се опише с него поведението на индивидите и в частност на богомилите през Средновековието.

Втора глава разглежда конкретни комуникационни ситуации в България и Византия в периода 10-14 век. Това несъмнено е интересен подход, като се има предвид спецификата на историческия и културния контекст на тази епоха. Първото комуникационно събитие е пренасянето на мощите на светци до територията на България. Втората комуникационна ситуация е въстанието и царуването впоследствие на обикновения българин Ивайло. В резултат от анализа се достига до важни обобщения за спецификата на комуникация в България и Византия, както и за някои културно-исторически и социални различия в двете страни. Именно богомилството се посочва като важен фактор в комуникацията на двете средновековни държави. Особено положително качество на дисертацията е, че проблемът за богомилството не се разглежда едностранно, а се очертават различните гледни точки и перцепции, които просъществуват във времето. Официалната теза на историческата наука по времето на социализма е, че богомилството е израз на силна социална реакция срещу феодалния гнет. Другата гледна точка, която някои историци споделят, съвпада с официалната позиция на Българската православна църква – че богомилството е ерес и реакционно учение, подкопаващо устоите на властта. Съществуват обаче и свършено различни нагласи, като тези на български мистици и духовни учители, в това число и на Петър Дънов, според които богомилството е изпреварило времето си и е едно от най-прогресивните учения в Европа, което бързо се внедрява в духовни и религиозни традиции на западноевропейските страни. Някои от богомилските вярвания се превръщат векове по-късно в основополагащи за протестантизма. Това е например убеждението, че човек няма нужда от посредник или дори от църква, за да отправя молитви към Бога. За далечната епоха на Средновековието обаче

подобни идеи изглеждат реакционни и подкопават и физическата, и духовна власт на църквата. Според докторант Кикарина най-големият принос на богомилите е в „развиваната книжовност, публичните комуникационни практики, организирани в продължение на столетия комунален живот в рамките на целенасочено създадени селища, дори чрез социалната реакция, която предизвикват заради повдигнатите от тях социални въпроси“ (стр.139).

Последната, трета глава се съсредоточава върху особеностите на комуникацията на богомилите през Средновековието. В дисертацията се твърди, че тя се разгръща на две основни равнища – като духовна (вътрешна) и социална (външна) комуникация. За разпространение на своето учение богомилите разчитат най-вече на междуличностната комуникация, или на комуникацията лице в лице с отделния индивид, който на свой ред предава по-нататък богомилските послания. Макар и осъществено на междуличностно ниво, богомилското учение се превръща в широко разпространено и така придобива и елементи на публичност. Заедно с това социалният елемент е толкова акцентиран в доктрината на богомилите, че в една или друга степен тя засяга всички социални групи и общности. Факт е, че учението е тайно, скрито и преследвано от официалните власти. Това обстоятелство предопределя и специфичните характеристики на модела на комуникация на богомилите. Избраните общо четири комуникационни ситуации в България и Византия демонстрират преследването от страна на властите и яростната пропаганда срещу богомилите. Това налага да се избере и комуникационен модел, който се отличава „с тайнственост, прикритост, силна връзка между членовете на организацията“, а най-вероятно и с изобретяването на таен и разбираем само за общността език. От позицията на настоящето не е възможно да знаем как точно е преминавала богомилската проповед. Но огромното социално и психологическо въздействие на тайното учение не би могло да се постави под въпрос. Спецификата на комуникационния модел се изразява и във факта, че „като личности богомилите се обръщат към отделния българин, а като организация – към цялото общество и към властимащите. По този начин индивидуалното и социалното работят в хармония“ (стр. 157). По-нататък точно са описани и основните методи за привличане на последователи и за разпространение на учението при съхраняване на личната безопасност на изповядващите го. Заедно с проповедта, молитвата и беседата, лечителското изкуство е заемало централно място сред методите на убеждаване и влияние. Подробно са изследвани и реакциите на официалните власти, отразени в България в „Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма и в Бориловия синодик в неговите два преписа, а във Византия - в съчиненията на Ана Комнина и Евтимий Зигавин. В заключение се подчертава, че богомилската книжнина не само остава във времето като богато интернационално наследство, но и комуникационният модел на богомилите е иновативен и дори революционен за Средновековието със своята едновременно духовна и социална насоченост.

Накрая бих отбелязала, че докторската дисертация притежава стройна и организирана структура, информационният материал е много добре представен и разработен във всяка глава. Прави впечатление коректността на библиографските позовавания, както и високото ниво на езиково-стиловите качества на труда. Текстът на автореферата съответства с текста на дисертационния труд и в него умело са предадени основните моменти и заключения на дисертацията. Тук ще подчертая още веднъж, че дисертационният труд е посветен на важен за българската култура проблем, който не е изобразен едностранно, а е направен опит да се представят различни гледни точки и да се проследи феномена на богомилското движение в дълбочина.

III. Приноси на дисертационното изследване

В заключение ще очертая три основни приноса, които демонстрират достойнствата на настоящия дисертационен труд и които са основание за високата му оценка.

Първият принос се изразява във факта, че за първи път проблемът за богомилското учение се изучава от перспективата на комуникацията. Това е нов и различен подход при академичния прочит на богомилската книжнина.

Вторият основен принос на дисертационния труд е, че предлага комуникационен модел на Средновековието и в частност на богомилското учение. Очертани са основните характеристики и компоненти на този модел, както и различията му от съвременния модел на обществена комуникация.

И на трето място в дисертацията се изследват традициите на социална комуникация, започващи от богомилите, и пряката им рефлексия в съвременната българска култура.

IV. Бележки и препоръки

По време на вътрешната защита отправих редица забележки по отношение текста на дисертационния труд. Емилия Кикарина е взела под внимание и се е съобразила с всички препоръки.

V. Публикации и участия в научни форуми

Докторант Кикарина е представила в автореферата пет публикации в научни издания по темата на дисертацията. Изпълнени са изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ за апробиране и оповестяване на резултатите от изследването според чл. 5, т. 5 и са покрити минималните национални изисквания по чл. 63, ал. 1, т. 4 и чл. 69, ал. 3.

VI. Заключение

Представената дисертация представлява стойностен и задълбочен труд, който е новаторски по своята същност и засяга неизследвано научно поле до настоящия момент. Поради всичките му достойнства, посочени по-горе, изразявам ясно и еднозначно положително мнение и смятам, че на докторант Емилия Кикарина трябва да се присъди образователната и научна степен „доктор“.

Дата: 05.01.2020

Рецензент: доц. д-р Дяна Петкова: